

Kan landsbykirkegårdens anlæg tilpasses nye tider?

Af *Claes Foghmoes.*

Når man skal tale om mulighederne for at tilpasse landsbykirkegårdens anlæg til en fremtid, der af gode grunde er i hvert fald delvis ukendt for os, kunne det måske være formålstjenligt at betragte kirkegården ud fra tre synsvinkler:

1. Den kulturhistoriske.
2. Den økonomiske.
3. Den æstetiske.

Det er nok de tre faktorer, der øver størst indflydelse på kirkegårdens udseende. Den første pr. tradition (vaner, egnessærpræg etc.). Den anden af bitter nød for tiden (besparelser, sløjfninger etc.). Den tredje som en forhåbentlig lykkelig koordinator af de to første.

(Landsby-)kirkegårdens kulturhistorie:

Lige så længe, som der har levet mennesker i Danmark, har disse haft behov for at begrave deres døde. I begyndelsen, hvor der var tale om jægere og samlere, var det nok lidt tilfældigt, hvor begravelser fandt sted; men i og med at menneskene slog sig ned for en længere periode, blev der også mulighed for at samle de enkelte begravelser i nærheden af bopladsen. Fra stenalderen (ca. 1500 år før vor tidsregning) kender vi gravlægning i stendysser eller jættestuer. Ligbrændingen kendes først fra bronzealderen (ca. 800 før vor tidsregning). Den er sandsynligvis kommet hertil fra orienten via Grækenland, hvor den er omtalt i Illiaden, og via Italien (omkring 1000 f.v.t.) videre nordpå. En sådan ligbrænding er jo nok foregået på bål, og asken er derefter opsamlet i en krukke (urne) og nedsat i en gravhøj. Igennem jernalderen og vikingetiden trænges ligbrændingen mere og mere tilbage, og ved kristendommens sejr forsvinder den helt. Fra ca. år 1000 efter Kristus har vi udelukkende jordbegravelse.

Kristendommen overtog jo blandt andet de gamle kulsteder, hvor kirkerne byggedes, og hvor begravelserne fra da af blev foretaget. Det fineste var så afgjort at ligge inde i selve kirken – helst under selve alteret eller så nær dette, som det var muligt. Jo lavere rang eller anseelse i samfundet des længere fra alteret, ja måske helt uden for kirken (men så i tagdryppet – og helst i solsiden). De fattigste blev placeret ude på selve kirkegården og morderpak eller det allerværste – selvmordere – helt uden for kirkegårdsdiget eller -muren.

Der må have været temmelig overfyldt i kirken til sidst, og der har næppe lugtet særligt godt. I 1770 udsendte Struense forbud mod begravelse i kirkerne, men først i 1805 fik man en egentlig lov, der forbød det.

Hvordan har disse kirkegårde så set ud? Ja, de har været overfyldte og næppe præget af den store orden. Befolkningen i Danmark var godt nok væsentligt mindre end i vore dage; men dødeligheden var meget større. Gennemsnitsalderen har – selv i fredelige perioder – næppe været over 40 år for landbefolkningen og endnu lavere i byerne. En by som Næstved kunne ikke opretholde sit indbyggertal i middelalderen uden en konstant tilvandring fra landet. Der døde flere, end der blev født. Børnedødeligheden var stor. Krig, hungersnød og epidemier gjorde, at død og begravelse var noget hverdagsagtigt, og bortset fra de egentlige pestkirkegårde har familierne vel ret hurtigt fået deres eget – omend lille – stykke på kirkegården (familiegravstedet). Der har ikke været tale om gange eller stier mellem gravstederne. Skulle en kiste bæres i graven, foregik det hen over nabogravstederne. Hegn har der derfor næppe været i større udstrækning omkring det enkelte gravsted, men – i hvert tilfælde i teorien – et solidt hegn om selve kirkegården og solide låger, der kunne holde dyrene (kreaturer og især svin) ude fra kirkegården. Kun i krisetider samlede man befolkningen i kirken og husdyrene på kirkegården, idet man benyttede kirken (der ofte var landsbyens eneste stenhus) som forsvarsværk. I sådanne situationer har der været behov for græsning, og man har plantet træer med foderværdi på kirkegårdene (først og fremmest elm). Resten af kirkegården har nok henligget i græs; præsten havde jo retten til høet; og den eneste normale markering har været en navnetavle af sten for de velhavende, af træ for de almindelige og måske slet ingenting for de fattigste.

Da det ikke længere var muligt for de velhavende at blive begravet i kirken, måtte de på anden måde – for at opretholde prestigen – markere deres særlige gravsted over for omverdenen. Med store og dyre monumenter, med hegn omkring gravstedet samt med en afvigende beplantning trådte et sådant gravsted tydeligt frem, og ved sin særlige størrelse – 4-6-8 eller måske 12 numre samt særlig placering på kirkegården (særlige afdelinger eller ud til hovedgangen) kunne standsforskellen opretholdes. Men som det ofte går, fik denne udvikling afsmittende virkning på de øvrige gravsteder. I løbet af 1800-tallet fik vi de store gravsteder med gravgitre af støbejern eller smedejern som beskrevet i årsskriftet 1982. Middelstanden fulgte med, og kirkegården blev fyldt op med hegn af metal, træ eller – senere – levende hække. Alle vore »traditionelle kirkegårdselementer«: kirkegårdsplanterne, sommerblomsterne, blomsterløg og bunddække eller perlesten er således af forholdsvis ny dato, medens græsgravstedet, som på nogle virker fremmed, i grunden er et traditionelt dansk gravsted.

Når vi derfor stiller spørgsmålet: »Kan landsbykirkegårdens anlæg tilpasses fremtiden?«, mener vi i virkeligheden: Kan alt det, vi i de sidste 150 år har tilført det traditionelle gravsted, bevares? Får vi brug for det? Vor kirkegårdskultur har ændret (udviklet) sig gennem tiderne. Det, vi begræder, er at der måske er mulighed for at den ændrer sig *mod* vore ønsker. Og vore ønsker kan være af

følelsesmæssig eller mere professionel karakter (gartner - stenhugger etc.). Men hvad er det da, der er ved at ske på vore kirkegårde? Hvad er det, vi frygter skal ske med landsbykirkegården, som kan bringe dens anlæg i fare?

Fra de store bykirkegårde – især i den østlige del af landet – har vi set en udvikling bort fra det traditionelle familiegravsted til fællesgrave, fortrinsvis den anonyme fællesurnegrav eller -askegrav. Denne udvikling er accelereret gennem de senere år, således at henimod hveranden afdød person i hovedstadsområdet nedsættes i en sådan fællesgrav. Resultatet er mange sløjfede familiegravsteder og meget store ledige arealer på kirkegårdene. I økonomisk gode tider kunne sådanne arealer ved gartnerisk indsats tilføre kirkegården nye æstetiske værdier, men når en sådan udvikling fra én gravstedstype til en anden på samme tid stiller krav om nytænkning og udhuler kirkegårdens økonomi, kan problemerne virke uoverskuelige.

Ligbrændingen, som vendte tilbage til Danmark i slutningen af sidste århundrede (af hygiejniske grunde), har fået skyld for at ødelægge vore kirkegårde (vor kirkegårdskultur) på grund af de netop beskrevne forhold. Det er næppe rigtigt. Urner kan sagtens nedsættes i traditionelle gravsteder – og bliver det da også. Når folk vælger fællesgraven, skyldes det nok primært, at tiden er løbet fra familiegravstedet med dets store krav til vedligeholdelse og tilsyn. Tidligere, hvor familien var større og boede indenfor et snævert areal (sognet), kunne man altid holde gravstedet selv. I vore dage, hvor de små familier yderligere er splittet, kan det knibe for de tiloversblevne at holde det gamle familiegravsted. Naturligvis kan man betale sig fra det ved at lade kirkegården passe det, men desværre er det ofte sådan, at jo ældre folk bliver, des flere gravsteder får de ansvaret for, og des dårligere har de råd. Har man selv følt ansvaret og besværet med at holde forældrenes gravsted, vælger man måske fællesgraven uden forpligtelserne, således at børnene (eller barnet) i den anden ende af landet ikke skal føle sig økonomisk (eller følelsesmæssigt) ulejligt.

Derimod tror jeg ikke på, at den anonymitet, der følger med den ukendte fællesgrav, i grunden tiltrækker ret mange – om overhovedet nogen. Kun et forsvindende mindretal er så ydmyge, at de ønsker fuldstændigt at forsvinde i græstørven. Uhyggeligt mange fortryder senere, at ægtefællen havnede i anonymiteten. De mangler virkelig et sted at besøge – et sted, hvor netop deres kære ligger, og da det ikke er muligt at ændre, vælger de simpelthen en plet i fællesgraven og udnævner den til at være »stedet«. Resultatet er de mange løse buketter i græsarealet. Ligbrændingen bør nok frifindes i denne sag, og søgelyset i stedet rettet mod os selv – d.v.s. vi kirkegårdsfolk, som ikke i tide har set samfundsstrukturen ændre sig med fremtidige pasningsproblemer omkring den traditionelle gravstedsform til følge. Vi har sovet. Men selv de relativt få steder, hvor der er etableret andre gravstedstyper, der imødekommer udviklingen og

de af den skabte ønsker, oplever man, at folk alligevel ikke bruger disse gravtyper. Hvad kan det så skyldes? Lad mig gætte på manglende oplysning og dårlige takstsystemer.

Hvad nytter det, at vi anlægger nye afdelinger, der i meget høj grad kombinerer folks ønsker med hensyn til gravsted, hvis vi ikke oplyser nok om det. Folk vælger automatisk det kendte – i dette tilfælde den ukendte fællesgrav – fordi de har hørt om den, og fordi de mennesker, der skal hjælpe de pårørende i forbindelse med dødsfaldet, næsten automatisk anbefaler denne gravstedsform. Havde vi fra starten anlagt afdelinger, der ikke krævede pasning fra de pårørendes side, men hvor det enkelte gravsted var markeret – lad os kalde det en kendt fællesgrav – var mange ulykker undgået. Og havde vi samtidig oplyst folk om disse muligheder, tror jeg slet ikke, at vi havde fået ret mange nedsættelser i den anonyme fællesgrav. Men hvordan skal vi oplyse folk om dette emne? Da familien blev mindre, da det gamle familiesammenhold blev opløst på grund af fraflytning, og da dødeligheden generelt aftog, og døden (ligesom fødslen) blev et offentligt anliggende, der klares på en institution – da tabte vi muligheden for at tale om død og begravelse på en naturlig måde indenfor familien. Ja vi personligt kan jo nok gøre det – men alle de andre! De ældre i familien vil nok i grunden gerne tale om dette – fordi de føler, at tiden nærmer sig – men børn og børnebørn vil ikke; de skyder det fra sig og udskyder dermed beslutningen om, hvad der skal ske, til det mest uegnede tidspunkt overhovedet: Når dødsfaldet netop er sket. Kunne vi komme i kontakt med folk og vejlede dem på en sober og objektiv måde, tror jeg, mange misforståelser og megen sorg kunne undgås.

Men der er jo også den ØKONOMISKE synsvinkel:

Betingelsen for at folk får, hvad de inderst inde ønsker, er jo, at de også selv får lov til at vælge, d.v.s. at de højeste ønsker ikke på forhånd er skåret væk af økonomiske grunde. Jeg beskrev det paradoks, at folk får ansvar/besvær med flere og flere gravsteder des ældre/fattigere de bliver. Selv med de gældende takster – der jo hverken dækker kirkegårdens omkostninger helt eller halvt – er det begrænset hvor mange vedligeholdelser og granpyntninger, der kan tages ud af en almindelig folkepension. Med de skatte- og afgiftssystemer, vi har i velfærdsstaten Danmark og med den nugældende graverordning, skal vi nok få nedlagt familiegravstedet – eller i det mindste gjort det så kostbart, at det går hen og bliver eksklusivt igen – vel at mærke for nogle ganske få % af befolkningen.

Tidligere – i det »nære« samfund – kunne man, hvis kræfterne ikke længere slog til, og der ingen familie var i nærheden, få én eller anden til at holde familiegravstedet for f.eks. en flæskeside. Nu, hvor en sådan person, der kan/skal klare dette arbejde, er ansat af menighedsrådet, kan man ikke bogføre en flæskeside. Nu bruges kun hårde kontanter, og der er mange udgifter undervejs i systemet. Lad os tage et lille eksempel: Tænk vi os, at gravstedsfæsteren skal betale 500 kr. for et givet stykke arbejde, må han – med vort skattesystem – tjene ca. det

dobbelte, altså 1.000 kr. – hvilket svarer til mellem 10 og 20 timers lønarbejde. Af de 500 kr. får kirkegården (eller kirkekassen) kun ca. 400 kr., idet resten går til moms. Da en alm. landsbygraver koster kirkekassen ca. 1 kr. for hvert minut, han er på kirkegården, svarer dette til ca. 2 kr. pr. effektivt arbejdsminut (incl. følgeomkostninger, men excl. materialer etc.). De 400 kr. svarer til ca. 200 arbejdsminutter eller godt 3 timelønninger på fakturaen. De 10-20 arbejdstimer for gravstedsejeren er altså – ved at køre en tur gennem bureaukratiet – blevet til godt 3 timers arbejde på gravstedet. Hvis man ikke har særlig mange penge eller er meget travlt optaget, vil de fleste nok overveje, om de selv kan holde gravstedet eller evt. overlade arbejdet til en person, der ikke skriver regninger m.v. Resultatet er/bliver, at kirkegården mister indtægter i kombination med at folk på længere sigt vælger gravstedsformer uden vedligeholdelsesforpligtelser. Og det er jo ikke småbeløb, vi taler om. Vedligeholdelse og granpyntning af et familiegravsted vil over en kistegravs-fredningsperiode beløbe sig til 10-20.000 kr., hvorimod en urne kan nedsættes i fællesgraven uden yderligere omkostninger for 200-400 kr.

Vil vi derfor bevare vor kirkegård og dens nye/gamle elementer, må vi ændre vore takstsystemer. Det er ikke nok at tilbyde gratis gravplads, når vedligeholdelserne alligevel motiverer folk til at vælge fællesgraven. Der må være fuldstændig valgfrihed mellem de forskellige begravelsesformer og gravstedstyper. F.eks. skal der betales moms for gravning af en grav, medens ligbrænding er momsfrit. Fredningstiden (og dermed vedligeholdelsestiden) er i Næstved tre gange så stor for kister som for urner; og anlæg af et gravsted med planter og især mindsten er jo heller ikke gratis.

Hvis denne økonomiske ligestilling ikke kommer, bliver der ingen anlæg tilbage på landsbykirkegården (eller andre kirkegårde for den sags skyld) at tilpasse til de nye tider. Så bliver graveren reduceret til motor- og sprøjtefører, der med plæneklipper, kantskærer og ukrudtsprøjte holder fællesgraven og vejen til denne i orden. Jeg – personligt – vil ikke begræde tabet af det store blomstershow, visse af vore gravsteder har udviklet sig til; men jeg vil føle det lidt fattigt, hvis fællesmonumentet for de »ukendte« er eneste usynlige minde om størstedelen af danskerne i fremtiden. Så vil jeg betragte dette monument, som symbol for dårlig planlægning og laden-stå-til fra vi ansvarlige kirkegårdsfolks side.

Og – og her er vi kommet til den æstetiske mellemproportional: Hvordan? Hvordan skal landsbykirkegården så se ud? Hvordan skal vi indrette/tilpasse den? Først og fremmest skal vi *planlægge* fornuftigt. Og med skam at melde: Det klarer de færreste menighedsråd selv på tilfredsstillende vis. Vi må have fat i enten en god kirkegårds-/havearkitekt eller en god kirkegårds-konsulent, hvis man ikke i forvejen disponerer over den tilstrækkelige ekspertise i de ansattes

rækker: Først og fremmest skal egnspræget eller de særlige karakteristika sikres. Det kan dreje sig om buksbomhække eller tuegrave eller noget helt andet; men det lokale islæt bør – af hensyn til eftertiden – bevares.

Skal der gives gode råd, må de være: Lav nye gravstedstyper. Som eksempel: Den »Kendte« fællesgrav – gerne i forskellige variationer! Ved at indrette disse afdelinger, så vedligeholdelsesomkostningerne bliver gratis for de pårørende og lave for kirkegården, kan man minimere de samlede udgifter uden at helheden berøres *væsentligt*. Man kan f.eks. anvende bunddækkende planter i stedet for græs eller man kan plante fritvoksende hække i stedet for de klippede.

Et andet moment er fleksibilitet i anlægsformen, så et areal kan skifte indhold i takt med behovet for nye gravstedsformer. Ingen kender kravene til begravelsesplads om eksempelvis 50 år. Måske foretrækker man udstopning med dertilhørende anbringelse i et mausolæum. Dette vil kræve nogle reservearealer til rådighed; men disse bør være så små, som muligt. Dette kan styres ved at planlægge arealernes brug nøje ved hjælp af statistikken og ved at sikre, at overflødig arealer inddrages etapevis, så vidt dette er muligt.

Endelig er det min private overbevisning, at de store udvidelser af bestående kirkegårde bør undgås. Ekspanderer et lokalsamfund så kraftigt – f.eks. ved massiv udbygning – at lokalkirkegården ikke slår til, mener jeg, at man bør anlægge en filial-(assistens-)kirkegård fremfor en udbygning af den gamle. Dels har disse mange udflyttere ikke noget lokalt tilhørsforhold, dels vil en voldsom udvidelse ofte ødelægge det gamle kirkegårdsmønster – om ikke før, så når de nye kommer i jorden.